

БІБЛІСАНТРОПОНІМИ-АРАМЕЇЗМИ НОВОГО ЗАВІТУ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ СВЯТОПИСЕМНИХ ТЕКСТІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – КІНЦЯ XX СТОЛІТТЯ

© Тимошик Г., 2007

У біблійному тексті антропоніми формують цілісну систему, в якій найменування чітко диференціюються за мовою-джерелом. Виокремлюємо арамейські за походженням біблісантропоніми. Особливістю біблісантропонімів-арамеїзмів є те, що вони не презентують окрему антропосистему (у структурі святописемного тексту вони представлені фрагментарно і неповно), а є компонентом гебрійської системи найменувань Новозавітного Канону. Біблісантропоніми-арамеїзми мають низку особливостей, які дають змогу упізнати й виокремити їх серед розмаїття антропонімних формул новозавітного тексту.

In the biblical text anthroponyms form a complete system in which the denomination is clearly differentiated according to the source language. We distinguish separately biblical anthroponyms Aramaic by origin. The peculiarity of biblical anthroponyms-Aramaisms is that they do not present a separate anthropogenic system (in the structure of the text of the Holy Bible they are represented in a fragmentary and not complete way), but are a component of the Hebrew system of the denomination of the New Testament Canon. Biblical anthroponyms-Aramaisms have a number of peculiarities which enable to recognize and distinguish them among the variety of anthroponyms formulas of the New Testament Covenant text.

Особливе місце в розвитку певного мовнокультурного утворення займають сакральні тексти, які фіксують етапи еволюції людського духу, презентують особливі моделі світосприйняття і світорозуміння. Християнське віровчення потрапило в україномовний вимір через посередництво перекладу святописемних текстів.

Як зазначає Н. Мечковська, «мова і релігія, будучи двома різними образами світу, містять у собі різний зміст, чи різне знання про світ ...» [10, с. 23]. «Мова і релігія належать до тих факторів, які визначають народний менталітет, впливаючи на формування як індивідуально-неповторних, так і деяких спільних з іншими народами, групових рис» [10, с. 37].

У спектрі нашого дослідження є перекладацька діяльність на українських теренах другої половини XIX – кінця XX століття. Перекладотворча активність цього періоду дає змогу говорити про формування новітніх шкіл у царині світського та сакрального (релігійного) перекладів. (С. Тюленев зазначає: «Переклад текстів християнської тематики необхідно охарактеризувати як окремий випадок релігійного перекладу» [17, с. 70]). Новітні перекладачі, балансує між традиційними засадами і власними творчими інтенціями, презентували святописемні тексти, що звучали сучасною українською мовою. Тому висвітлення цього матеріалу буде корисним під час аналізу низки термінологічних понять конфесійного стилю.

Святописемні тексти Новозавітного Канону містять, окрім грекомовної основи, гетеромовні елементи (арамейські, гебрійські, латинські). І. Свенціцька зазначає: «У грецькому тексті євангелій трапляються так звані **арамеїзми** – слова та звороти, що беруть початок з арамейської мови. Спробували зворотно перекладати євангелія з грецької мови на арамейську; тоді вченим вдалося виявити (зокрема, у новозавітному Євангелії від Івана) в окремих висловлюваннях таку гру слів, яка втрачалася у грецькому тексті. Вона надавала цим висловлюванням, – як зазначає автор, – поетичнішого і водночас утаємниченішого звучання. Однак детальний стилістичний і лінгвістичний

аналіз канонічних євангелій привів багатьох сучасних дослідників до висновку, що загалом євангелія не є перекладами з арамейської, що вони первісно написані грецькою мовою» [15, с. 210].

Фрагменти арамейської мови в невеликій кількості наскрізно присутні в новозавітних текстах. Це спричинило чимало дискусій щодо того, якою мовою були написані окремі новозавітні тексти. О. Мень зазначає: «...слова і фрази, збережені у Євангеліях, свідчать про те, що Ісус Христос зазвичай говорив арамейською мовою... Багато біблеїстів вважають, що Євангеліє від Матвія написане арамейською мовою» [8, с. 88]. «Цілком ймовірно, – зауважує Б. Метцгер, – що коли Ісус піс у себе вдома в Назареті, його рідною мовою була арамейська. Згодом він напевне навчився почасти говорити грецькою і читати єврейською. Перед народом він проповідував арамейською, а дебати з ученими книжниками, можливо, провадив на івриті. Починаючи розмову з неюдеями (наприклад, римським центуріоном чи сиро фінікійкою), він, можливо, використовував грецьку мову, лінгва франка греко-римського світу» [9, с. 35]. Аналізуючи текст Новозавітного Канону, зокрема мовлене Ісусом, учені вважають, що Ісус «безперечно, говорив на одному із діалектів арамейського, який дещо відрізнявся від усіх писемних форм, що дійшли до нас» [5, с. 786].

Одним з фрагментів арамеємовного світу, презентованого у Новому Завіті, є арамейські імена, що увійшли в гебрійський іменник, к. Те, що арамейські імена, хоч у невеликій кількості присутні в новозавітному тексті, свідчить про певну розповсюдженість арамейського іменника, , отже й популярність арамейської мови, яка тривалий час була мовою міжнародного спілкування на території Палестини.

Основне завдання статті полягає в тому, щоб представити і всебічно проаналізувати бібліє-антропоніми-арамеїзми як окремий фрагмент гебрійського антропонімікону Новозавітного Канону.

У новозавітному тексті виявлено 17 біблієонімів-арамеїзмів. Вони становлять 5,37 % від загальної кількості антропонімів Новозавітного Канону. 3-поміж біблієантропонімів-арамеїзмів, наявних у тексті Нового Завіту, превалюють чоловічі найменування (14). Що ж стосується жіночих антропонімів, то в новочасних перекладах виявлено три найменування: **Ma, rqa**¹ (ж.) š арам. aT*r+m*² [martā]³ š **Ma, rqa** (1a), Марта (1б, 2, 3, 4)⁴ [Ів 11:20]⁵; **Sa, pfi ra** (ж.) š грецька транслітерація арамейського слова ar*yuP!v^ [ša_ppîrâ] š з Сафи, рою, жі, нкою своє, ю, (1a), з Сафірою, жінкою своєю, (1б), із своєю дружи, ною Сапфі, рою (2), з своєю жінкою Сафірою (3), зі своєю дружиною Сапфірою (4) [Дії 5:1]; **Tabi qa**, (ж.) š арам.

¹ Цитати оригінального тексту Нового Завіту подано за виданням: The Greek New Testament. Fourth Revised edition, 2nd print. Deutsche Bibelgesellschaft. – D-Stuttgart, 1994.

² Написання арамейських імен ми відтворювали за транскрипціями (транслітераціями), наявними в лексикографічних виданнях, та за івритомовним перекладом грекомовного оригіналу Нового Завіту: h?djh tyrbh. Новый Завет по-еврейски и по-русски. The Society for distributing Hebrew Scriptures. – England, 1996.

³ Транслітеровано біблієоніми-арамеїзми за виданням: Ламбина Т.О. Учебник древнееврейского языка. Пер. с англ. Я. Эйделькинда. Под ред. М. Селезнёва. – М., 2000. – 508с.

⁴ Для розрізнення новочасних україномовних перекладів Святого Письма Новозавітного Канону у статті ми вводим нумерацію, яка ґрунтується на хронологічному принципі, відповідно до часу виконання перекладу: (1a) – Святе письмо Нового Завіту мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш и Д-р И. Пулюй, Відень, 1871. – Печатано у Львові в друкарні Товариства имени Шевченка, 1880; (1б) – Святе письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською / Репринтне видання Нью Йорк, Лондон, 1930. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького і д-ра І. Пулюя. – Союз библиїних товариств, USA, Sweden, 1991 (у статті аналізуємо обидві редакції Кулішевого перекладу, оскільки вони відрізняються одна від одної); (2) – Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / Переклав І. Огієнко. – Druckhaus Gummersbach, West-Germany, 1988; (3) – Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Перек. з давньогрецької І. Хоменко-Плюта. – United Bible Societies, 1990; (4) – Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа: 3 4-го повного перекладу Біблії / Пер. з давньогрецької о. Рафаїл Турконяк. – К, 2000. У статті збережено правопис, що зафіксовано у текстах аналізованих перекладів.

⁵ У тексті статті використовуємо скорочення: арам. – арамейське; Гал – Послання апостола Павла до Галат; грецьк. – грецьке; Дії – Дії святих апостолів; євр. – єврейське; ж. – жіночий рід; Зн. в. – Знахідний відмінок; Ів – Євангеліє від Івана; 1 Кор – Перше послання апостола Павла до коринтян; 2 Кор – Друге послання апостола Павла до коринтян; Мт – Євангеліє від Матвія; Мк – Євангеліє від Марка; ч. – чоловічий рід.

at*yblf* [tav_îtä'] š Тави, та (1а), Тавито (1б, 3, 4), Тавіто (2) [Дії 9: 40]; Са, рна (1а), Сарна (1б, 2, 4), Дорка (4) [Дії 9:39].

Структурно-типологічні особливості біблієнімів-арамейзмів у новозавітному тексті

У святописемному тексті новозавітного канону біблієніми-арамейзми мають різноманітну структуру. Частина імен уживається одноосібно: **Barabba / j** (ч.) š **avpe, I usen auvtoi / j to. n Barabba / n š** відпусти, в ім Вара, ву; (1а), відпустив ім Вараву; (1б), Тоді відпустив ім Варавву, (2, 3), Тоді він відпустив ім Варавву, [Мт 27:26]; **Barqolomai / oj š kai. Barqolomai / oj š** та Варқоломе, й; (1а), та Вартоломей; (1б, 3), та Вартоломе, й; (2), і Вартоломій; (4) [Мт 10:3]; **Sila / j š e; doxe de. tw / | Sila / | evpi mei / nai š** Зволи, в же Си, ла зоста, тись там (1а), Зволив же Сила зостатись там (1б), Але Сила схотів лиши, тись там, (2), Сила задумав зостатися там. (3), Але Сила захотів залишитися там, (4) [Дії 15:34]; **Ma, rqa** (ж) š **Ma, rqa** (1а), Марта (1б, 2, 3, 4) [Ів 11:20]; **Sa, pfira** (ж.) š **su. n Sapfi, rh | th / | gunaiki. auvtou / š** з Сафи, рою, жі, нкою своє, ю, (1а), з Сафірою, жінкою своєю, (1б), із своєю дружи, ною Сапфі, рою (2), з своєю жінкою Сафірою (3), зі своєю дружиною Сапфірою (4) [Дії 5:1].

Частина імен, які вживаються одноосібно в межах біблійного тексту, супроводжується перекладом: **maq, tria ovno, mati Tabiqa, (h` diermhneuome, nh le, getai Dorka, j š** учени, ця на имя, Тави, та, що пере, кладом зве, ться Са, рна (1а), учениця на ймя Тавита, що перекладом зветься Сарна (1б), учениця на ймення Таві, та, що в перекладі Са, рною зветься (2), учениця, на ім **Вя** Тавіта, що значить у перекладі До, рка (Са, рна) (3), учениця, на ім **Вя** Тавіта, що в перекладі означає Сарна (4) [Дії 9:36].

У новозавітному тексті виявлено два імені, які належать одному біблієперсоніму: **Barisou / j, VEI u, maj š eu- ron a; ndra tina. ma, gon yeudoprofh, thn VI oudai / on w- | o; noma Barisou / š** знайшли, одного, чарівника, , Жиді, вського лжепроро, ка, на имя, Вар-Ису, са, (1а), знайшли одного чарівника, Жидівського лжепророка, на ймя Вар-Исуса, (1б), то знайшли ворожби, та одно, го, лжепророка юде, янина, йому на ім'я, Варісу, с. (2), знайшли одного чоловіка, ворожбита, ложного юдейського пророка, на ім'я Вар-Исус, (3), знайшли якогось чоловіка-ворожбита, лжепророка, юдея на ім'я Вар-Исус, [Дії 13:6]; **avnqi, stato de. auvtoi / j VEI u, maj o` ma, goj, ou [twj ga. r meqermhneu, etai to. o; noma auvtou / , š** Проти, вився ж ім Єли, ма чарівни, к (так бо переклада, еться имя, іого,) (1а), Противив ся ж ім Єлима чарівник (так бо перекла-даєть ся імя його) (1б), ім опирався Елі, ма ворожби, т той, – бо ім **Вя**, його перекладається так, (2), Але Елімас, ворожбит – так бо перекладається його ім **Вя** – виступив проти них, (3), Та проти них виступив Еліма – ворожбит, – так перекладається його ім **Вя**, (4) [Дії 13: 8].

Є група біблієнімів-арамейзмів, які вживаються у структурі дво- та трикомпонентної антропоформули: – **онім** + **патронім** («...найменування людини, утворене від імені чи прізвища батька чи предків по батьківській лінії» [12, с. 104]): **Leui. n to. n tou / ` Alfai, ou š** Ле, вию Алфе, свого (1а), Левію Алфеевого (1б), Леві, я Алфі, свого (2), Леві, сина Алфея (3), Левія Алфеевого (4) [Мк 2:4]; – **онім** + **патронім** (особливістю патронімічних найменувань новозавітного тексту є те, що вони мають статус прізвиська): **pe, myai ... VI ou, dan to. n kalou, menon Barsabba / n kai. Sila / , a; ndraj h` goume, nouj evn toi / j avdelfoi / j , š** після, ти ... : Юду, на, званого Варса, вою, та Си, лу, му, жив проводирі, в між брата, ми, (1а), післати ... : Юду, названого Варсавою, та Силу, мужів-

проводирів між братами, (1б), послати ...: Юду, що зветься Варса, ва, і Силу, му, жів проводирі, в між братами, (2), послати ...: Юду, званого Варсавою, і Силу, мужів-проводирів поміж братами. (3), послати ...: Юду, якого назвали Варсавою, і Силу, – провідних мужів між братами. (4) [Дії 15:22]; – **онім** + **прізвище**: **k a i . Qaddai / oj (Lebbai / oj evpiklhqei . j Qaddai / oj) š** та Левві, й, на прі, звище **Qаде**, й (1а), та Леввій, на прізвище Тадей (1б), і Тадей (2), і Тадей (3, 4) [Мт 10: 3]. Відповідно до оригінального тексту, де подається два варіанти найменування – однокомпонентне і двокомпонентне, автори перекладу по-різному подають цей біблієонім: як двокомпонентний (1а, 1б) чи як однокомпонентний (2, 3, 4); **Qwma / j o` I ego, menoj Di , dumoj š Qома**, , на прі, звище Близня, к (1а), Тома, на прізвище Близняк (1б), Хома, , названий Близню, к (2), Тома, на прізвиस्क Близнюк (3), Хома, званий Близнюком (4) [Ів 11:16]; – **онім** + **прізвисько** («додаткове неофіційне ім'я, що дане людині оточенням відповідно до його характерних рис...» [12, с. 111]): **Si , mwn o` Kananai / oj** – Си, мон Хана, нець (1а), Симон Хананець (1б), Симон Канані, т (2), Симон Кананіт (3, 4) [Мт 10:4]. У структурі цього найменування номен **Kananai / oj** виконує роль прізвиська; – **онім** + **патронім** (має статус прізвиська) + **прізвисько**: **k a i . e ; sthsan du, o, VI wsh. f to. n kalou, menon Barsabba / n o] j evpek I h, qh VI ou/ stoj , k a i . Maqqi , an. š** И поста, вили двох: Ю, сифа, зва, ного Варса, вою, котро, го зва, ли тако, ж Юостом, та Матқи, ю. (1а), і поставили двох: Йосифа званого Варсавою, котрого звали також Юостом, та Маттія. (1б), І поставили двох: Йо, сипа, що Варса, вою зветься, і що Юостом був на, званий, та Матті, я, (2), І поставили двох: Йосифа, що зветься Варсавою, на прізвище Юост, і Маттія. (3), І поставили двох: Йосипа, котрого називали Варсавою, який був прозваний Юостом, та Маттія. (4) [Дії 1:23]; – **онім** + **патронім** + **прізвисько** (має супровідний переклад): **Su. ei = Si , mwn o` ui` o. j VI wa , nnou, su. k I hqh, sh | Khfa / j , o] evrmhneu, etai Pe, troj š** Ти еси, Си, мон, син Ю, ни: ти назве, шся Ки, фа (що єсть пере, кладом: Петр) (1а), Ти еси Симон, син Йони: ти назвеш ся Кифа (що єсть перекладом: Петр) (1б), «Ти – Си, мон, син Йо, нин; будеш званий ти Ки, фа, що визначає: камінь» (2), «Ти – Симон, син Йони, ти зватимешся Кифа» – що у перекладі означає: Петро (Скеля) (3), «Ти – Симон, син [Йони]; ти будеш називатися Кифа, що в перекладі *означає* Петро» (4) [Ів 1:42]; – **онім** + **патронім** (має статус прізвиська і супроводжується перекладом) + **генонім** («власне ім'я роду, покоління і їх підрозділів» [12, с. 46]) + **топонім** («етнонім, що утворений від топоніма» [12, с. 154]): **VI wsh. f de. o` evpiklhqei . j Barnabba / j avpo. tw/ n avposto, I wn, o[ evsti n meqermhneuo, menon ui` o. j parak I h, sewj , Leui , thj , Ku, prioj tw/ | ge, nei , š** А Юси, я ж, на, званий від апо, столів Варна, ва (що єсть пере, кладом син одра, ди), Леви, сць, ро, дом Кипряни, н, (1а), Так Йосія, названий від апостолів Варнава (що єсть перекладом: Син одради), левит, родом Кипрянин, (1б), Так, Йо, сип, що Варна, вою – що в перекладі є «син потіхи» – був про, званий від апо, столів, Левит, родом ки, прянин, (2), А Йосиф, якого апостоли прозвали Варнавою, що значить син утіхи, левіт, родом з Кіпру, (3), Так Йосип, прозваний апостолами Варнавою, – що в перекладі означає «син потіхи», – левит, родом з Кіпру, (4) [Дії 4:36]; – **онім**, який **трапляється в генеалогічному списку й виконує функцію геноніма**: **tou/ VI wri . m š** Іори, мів, (1а), Йоримів, (1б), сина Йоримового, (2), сина Йоріма, (3), сина Йоріма, (4) [Лк 3: 29].

Семантико-словотвірні особливості біблієантропонімів-арамеїзмів

Окремої уваги заслуговують структурно-словотвірні особливості біблієантропонімів-арамеїзмів. За лексикографічними джерелами можемо з'ясувати особливості творення цих номенів.

У новозавітному тексті переважають однокомпонентні оніми-відапелятиви, що утворилися від різноаспектних твірних основ: – **імВя, що позначає рід занять: VEI u, maj** (ч.) š від арам. am^yul!a^ (am^yul!a#) [ʾalīmaʾ (elīmaʾ)], що означає «ймовірно, «мудрець», друге ім'я Варісуса» [14, с. 297]. У своїх коментарях до тексту Святого Письма І.Огієнко перекладає арамейське «еліма» через «ворожбит» [Дії 13: 8, с. 1363]: **avnqi, stato de. auvtoi / j VEI u, maj o` ma, goj, ou[twj ga. r meqermhneu, etai to. o; noma auvtou/**, š Проти, вився ж ім Єли, ма чарівни, к (так бо переклада, еться имя, його,) (1а), Противив ся ж ім Єлима чарівник (так бо перекладається ся імя його) (1б), ім опирався Елі, ма ворожби, т той, – бо імВя, його перекладається так, (2), Але Елімас, ворожбит – так бо перекладається його імВя – виступив проти них, (3), Та проти них виступив Еліма – ворожбит, – так перекладається його імВя, (4) [Дії 13: 8]; – **імВя, що називає соціальний статус: Ma, r qa** (ж.) від арам. aT*r+m* [martāʾ] «пані, господиня дому» [11, с. 209; 14, с. 553; 16, с. 219]. «Це імВя утворене від арамейської форми, що не має аналогів у давньоєврейській мові» [11, с. 209]: Ма, рqa (1а), Марта (1б, 2, 3, 4) [Ів 11: 20]; – **імВя, пов'язане з речовиною, яка символізує міцність: Khfa / j** (ч.) š від арам. ар*yK@ [k_efāʾ], що означає «камінь». «Кифа – арам.(ейське); Петро – грецьк.(е); камінь» [11, с. 187]: Кифа (1а), Кифа (1б, 2, 3, 4) [Гал 2:9]. Прізвисько Симона – Кифа у новозавітному тексті має грецький відповідник **Pe, troj** (ч.) š від гр. **pe, troj** – «камінь» [3, т.1, с. 1311]: Петр (1а/б), Петро (2, 3, 4) [Мт 26:58]. Тому у новочасних перекладах зустрічаємо варіативну передачу імені, наприклад: **Khfa / j** š Петр (1а/б), Ки, фа (2) Кифа (3, 4) [Гал 2: 11]. У межах святописемного тексту Нового Завіту зустрічаємо переклад цього біблієоніма: **Su. ei = Si, mwn o` ui` o. j vlwa, nnou(su k l hqh, s h | Khfa / j (o) evrmhneu, etai Pe, troj** š Ти еси, Си, мон, син Іо, ни: ти назве, шся Ки, фа (що єсть пере, кладом: Петр) (1а), Ти еси Симон, син Йони: ти назвеш ся Кифа (що єсть перекладом: Петр) (1б), «Ти – Си, мон, син Йо, нин; будеш званий ти Ки, фа, що визначає: камінь» (2), «Ти – Симон, син Йони, ти зватимешся Кифа» – що у перекладі означає: Петро (Склея) (3), «Ти – Симон, син [Йони]; ти будеш називатися Кифа, що в перекладі означає Петро (4) [Ів 1:42]; – **імВя, що стосується характеристики зовнішності людини: Sa, pfi ra** (ж.) š грецька транслітерація арамейського слова ar*yP!v^ [šappîrāʾ] – «прекрасна, красуня» [11, с. 283]: **su. n Sapfi, rh | th / | gunaiki. auvtou/** š з Сафи, рою, жі, нкою своє, ю, (1а), з Сатиною, жінкою своєю, (1б), із своєю дружи, ною Сапфі, рою (2), з своєю жінкою Сафірою (3), зі своєю дружиною Сапфірою (4) [Дії 5:1]; – **імВя, що називає частину тіла: Qaddai / oj** (ч.) š арамейське імВя yD^T^, yaD^T^ [tadaʾi], що походить від tad, що означає «жіноча грудь, перса». Це своєрідний натяк на теплоту характеру і відданість біблієперсоніма [11, с. 317]: (Зн. в.) **qade, я** (1а), Тадея (1б, 3, 4), Таде, я (2) [Мк 3:18]; – **імВя, що позначає діяльність людини: Kana nai / oj** (ч.) š **Si, mwn o` Kana nai / oj** (ч.) š Си, мон Хана, нець (1а), Симон Хананець (1б), Симон Канані, т (2), Симон Кананіт (3, 4) [Мт 10:4], де номен **Kana nai / oj** походить від арам. /a*n+q^ [qanVān] чи an~n+q^ [qanpāʾ] і означає «прибічник, оборонець» [11, с. 185]. У новозавітному тексті виконує роль прізвиська. У літературі трапляється помилкове пояснення прізвиська **Kana nai / oj** як житель Ханану. Ця інтерпретація відобразилася у перекладі П. Куліша та І. Пулюя: Си, мон Хана, нець (1а), де номен Хана, нець має типовий для відтопонімних утворень формант -ець. Й. Лоу та Е. Найда, автори «Greek-English Lexicon of the New Testament based on semantic domains» зазначають: «це не відтопонімне утворення від Кана (місто в Галилеї), але від арамейського /a*n+q «ревнитель, заступник, оборонець, (гр.) зелот», можливо тому, що він формально належав до партії Зелотів чи Борців за свободу» [18, с. 507]. У новозавітному тексті натрапляємо на грецький відповідник до арамейської номінації **Kana nai / oj** š **Zhlwth, j (zhlwth, j, ou, o`** - 1. ревнитель, поборник заступник, прихильник; 2. ревний послідовник закону Мойсея [3, т.1, с.

735]): **Si , mwn o` Zhlwth. j** - Си, мон Зи, лот (1а, 2), Симон Зилот (1б, 3, 4) [Дії 1:13]; – **імВя, похідне від зооніма: Tabi qa**, (ж.) š від арам. at*y+b+f^ at*yb!f+ [t]ab_îtä') перекладається як «газель» [14, с. 963], «сарна» [Дії 9: 36, с. 1358]; – **імВя, що позначає спорідненість: Qwma / j** (ч.) š від арам. am*ot [tomāV], [t^omā'] що означає «близнюк» [11, с. 326]: **qома**, (1а), Тома (1б, 3), Хома, (2), Хома (4) [Ів 20:26]. У «Євангелії від Івана» використовується грецька версія цього слова **Di , dumoj** (ч.) (**di , dumoj o`** - 1. близнюк (із двійні) [3, т.1, с. 398]) **š Qwma / j o` Ilego, menoj Di , dumoj** **Qома**, , š на прі, звище близня, к (1а), Тома, на прізвище близняк (1б), Хома, , названий Близню, к (2), Тома, на прізвисько Близнюк (3), Хома, званий Близнюком (4) [Ів 11:16]; – **імена, похідні від абстрактних понять: -Al fai / oj** (ч.) š грецька форма арамейського імені уP!+j^ [halrai], точне значення імені не встановлено [11, с. 41]. У новозавітному тексті, перекладеному на мову іврит, біля імені **-Al fai / oj** , що виконує функцію патроніма, стоїть гебрійська лексема /B#, що означає «син» [4, с. 40]. К. Костів подає інтерпретації цого імені: «зміна; мінливий, непостійний» [6, с. 26]. Транслітерація цього імені може мати форму Klōras, однак не можна ототожнювати цей номен із персонімом, що трапляється у [Ів 19:25] [11, с. 41]: **k ai . vla, kwbon to. n -Al fai, ou š** та Якова Алфеевого (1а), та Якова Алфеевого (1б), Якова Алфієвого (2), Якова, сина Алфея (3), Якова Алфеевого (4) [Мк 3:18]; **Si la / j** (ч.) š al*ya!v= [sîlāV] – грецька форма арамейського імені. «Ім'я, можливо, має, семітське походження – напр.(иклад) [š^îlā'] арам.(ейська) форма імені Саул [11, с. 294]. Гебрійський онім IWav* [šā'ul] означає: «випроханий (у Бога)» Шаул [14, с. 860]: Си, ла (1а), Сила (1б, 2, 3, 4) [Дії 15:34]. У святописемному тексті натрапляємо на ім'я Silvanus (ч) š **Si louano, j š** Силуа, н (1а, 2), Силуан (1б, 4), Сильван (3) [2 Сол 1: 1]. «Ім'я «Силуан», – на думку авторів «Нового Біблейского словаря. Ч. 1. Біблейские персонажи, – це, ймовірно, латинізована форма імені «Сила», хоча й може бути прізвищем, що вибране через свою схожість» [11, с. 294]

Окремо виділяємо з-поміж біблієантропонімів-арамеїзмів імена-композиції. На думку Є. Маніна, «...не всі гебрійські імена мають давньоєврейське походження. Коли настав час Вавилонського полону, з'явилися і місцеві (вавилонські) імена: Мордехай (від Мардука, головного бога вавілонян) чи Естер (від Астарті, вавилонської богині ...). <...> ... Згодом широко побутували арамейські імена – їх легко розпізнати за початком «бар», що відповідає давньоєврейському «бен» – син: Бар-Там, Бар-Гуш чи Барракід» [7]. Отже, лексема rB^ [bar] š син – запозичення з арамейської мови [4, с. 44]. Вона є першим компонентом у структурі складених біблієонімів-арамеїзмів Новозавітного Канону. Особливість біблієантропонімів-арамеїзмів полягає в тому, що вони окрім арамейських містять й іншомовні компоненти (гебрійські, грецькі): – арам. rB^ [bar] + євр. aB*a^ [^abā']: **Barabba / j š** aB*a^-rB^ [bar-'abā'] š **Barabba / j avpe, Iusen auvtoi / j to. n Barabba / n**, відпусти, в ім Вара, ву; (1а), відпустив ім Вараву; (1б), Тоді відпустив ім Варавву, (2, 3), Тоді він відпустив ім Варавву, [Мт 27:26]; арам. rB^ [bar] + євр. ym^l=T^ [talmai] (<#t# - борозна, грядка [t_elem] [4, с. 387]; <Wlt* - розділений [t_lum] [4, с. 386]. У своєму словнику єврейських імен П. Гіль та Й. Малер подають жіноче ім'я, що є рідковживаним, і, на думку авторів, є новочасним: hm*l=T^ [t_almā'] [2, с. 116]): **Barqol omai / oj š** ym^l=T^-rB^ [bar-talmai] š **k ai . Barqol omai / oj** та Варqоломе, й; (1а), та Вартоломей; (1б, 3), та Вартоломе, й; (2), і Вартоломій; (4) [Мт 10:3]; арам. rB^ [bar] + євр. u^WvY} [yešu'a] ([yešu'a] в перекладі означає «Господь - спасіння» [14, с. 389]), **Barihsou / j š** u^WvY}-rB^ [bar-yešu'a] š **eu- ron a; ndra ti na. ma, gon yeudoprofh, thn Vioudai / on w- | o; noma Barihsou /** знайшли, одного, чарівника, , Жиді, вського лжепроро, ка, на ім'я, Вар-Ису, са, (1а), знайшли одного чарівника, Жидівського лжепророка, на ім'я Вар-Исуса, (1б), то знайшли ворожби, та одно, го, лжепророка

юде, янина, йому на ім'я, Варісу, с. (2), знайшли одного чоловіка, ворожбита, ложного юдейського пророка, на ім'я Вар-Ісус, (3), знайшли якогось чоловіка-ворожбита, лжепророка, юдея на ім'я Вар-Ісус, (4) [Дії 13:6]; – арамей. rB[^] [bar] + арамей. aB*n~ [nabā']: **В а р н а б а / j** aB*n~-rB [bar-nabā'] («Компонент цього імені Nabas (Barnabas) може відображати значення арамейського слова [n°wah!â] – умиротворення, заспокоєння, втіха (аномальна грецька транскрипція полегшується сучасною м'якою вимовою букви b) або ж похідним від кореня nb' «проорокувати». Точно кажучи, це слово означає «син пророка» чи «проорокувати»...» [11, с. 65]. Інші дослідники «ототожнюють це ім'я з іменем Barnebus (арамейське Barn°bo, «син Набу»), що виявлене в сирійських написах» [11, с. 66]) **š** Варна, ва (1а), Варнава (1б, 2, 3, 4) [Дії 9:27]; арамей. rB[^] [bar] + арамей. aB*v[^] [šabā'], Сава = Шева [š°bā'] [14, с. 851]: **В а р с а б б а / j** š aB*v[^]-rB [bar-šabā'] (Bar sābā – у перекладі з арамейської означає «син діда», «син Сави» [16, с. 58], де sāhbā означає «дід», «старий» [16, с. 319]): **р е , м я і ... V l o u , d a n t o . n k a l o u , m e n o n В а р с а б б а / n k a i . S i l a / , a ; n d r a j h` g o u m e , n o u j e v n t o i / j a v d e l f o i / j**, š після, ти ...: Юду, на, званого Варса, вою, та Си, лу, му, жив проводири, в між брата, ми, (1а), послати ...: Юду, названого Варсавою, та Силу, мужів-проводирів між братами, (1б), послати ...: Юду, що зветься Варса, ва, і Силу, му, жив проводири, в між братами, (2), послати ...: Юду, званого Варсавою, і Силу, мужів-проводирів поміж братами. (3), послати ...: Юду, якого назвали Варсавою, і Силу, – провідних мужів між братами. (4) [Дії 15:22]; – арамей. rB[^] [bar] + грецьк. ym[^]f! [timai]: **В а р т и м а і / o j** š ym[^]f-rB[^] [bar-timai] (**t i m h , e i j** – у перекладі з грецької мови означає «шанований», «шановний», «той, кого поважають» [3, т.2, с. 1629]. Тобто біблієонім **В а р т и м а і / o j** означає «син шановної (людини)»): **o` u i ` o , j T i m a i , o u В а р т и м а і / o j , t u f l o . j** š син Тиме, ів, Вартимае, й сліпи, й (1а), син Тимеів, Вартимей сліпий (1б), сліпий Вартимае, й, син Тиме, ів (2), син Тимея, Вартимей, сліпий жебрак (3), син Тимея, Вартимей, сліпий жебрак (4) [Мк 10:4].

Імена-композиції з арамейським компонентом rB[^] [bar] відповідно до специфіки орфографії семітських мов (наприклад, єврейської, арамейської) писали через дефіс. У новочасних перекладах святописемних текстів, які спираються на грекомовний оригінал, ці імена написано разом, за винятком одного: знайшли, одного, чарівника, , Жиді, вського лжепроро, ка, на имя, Вар-Ісус, са, (1а), знайшли одного чарівника, Жидівського лжепророка, на ймя Вар-Ісуса, (1б), то знайшли ворожби, та одно, го, лжепророка юде, янина, йому на ім'я, Варісу, с. (2), знайшли одного чоловіка, ворожбита, ложного юдейського пророка, на ім'я Вар-Ісус, (3), знайшли якогось чоловіка-ворожбита, лжепророка, юдея на ім'я Вар-Ісус, (4) [Дії 13:6].

Також до складених імен відносимо **теофорне ім'я (тобто ім'я, що містить у своїй структурі найменування Бога) tou/ V l w r i . m š** <yr!ou-/B# [ben-iorim] (буквальний переклад: син Йорима) š Йори, мів, (1а), Йоримів, (1б), сина Йоримового, (2), сина Йоріма, (3), сина Йорима, (4) [Лк 3: 29], що є гіпокористом. «Йорім (грецька форма арамейського імені Єхорім, «Господь підняв»)» [14, с. 409].

Особливості перекладання біблієантропонімів-арамейзмів

Особливої уваги у процесі перекладання заслуговує пропріальна лексика. Н. Гарбовський зауважує: «Особливо обережним слід бути перекладачеві, коли йому трапляються іноземні власні імена, що мають уже традиційно складені форми перекладу. У цьому випадку перед перекладачем постає проблема вибору: чи дати новий, більш точний варіант перекладу, ґрунтуючись на транскрипційному підході, чи залишити стару, менш точну, але вже знайому, загальноприйняту форму. Вибір перекладача має бути продиктований ступенем засвоєння того чи іншого імені. У будь-якому випадку в читача перекладного твору не має скластися враження, що мова йде про якесь інше явище» [1, с. 471].

Біблісантропоніми-арамеїзми, пройшовши крізь призму процесу перекладання, зазнали ряд трансформаційно-адаптивних модифікацій: змінили фонетичну оболонку імені, його морфологічні характеристики.

Фонетичні зміни, що відбулися в біблісонімах-арамеїзмах, потрібно розглядати поетапно. Перший етап пов'язаний із запозиченням арамеємовних одиниць івритомовним середовищем. Зміни, що відбулися на цьому першому етапі, незначні.

Другий етап – трансформація арамеємовного компоненту в геленомовний вимір супроводжувалася значними модифікаціями. Транслітеруванням чужомовних компонентів (у нашому випадку біблісоніми-арамеїзми) грецька мова значно вплинула на їхню фонетичну оболонку. Поодинокі оніми зазнали певних змін і звучали дещо по-іншому: **Bar ihsou/ j š u^WvY}-rB** [bar-yešu'a] š **eu-ron a; ndra ti na. ma, gon yeudoprof h, thn VI oudai / on w- | o; noma Bar ihsou/** знайшли, одного, чарівника, , Жиді, вського лжепророка, ка, на ім'я, Вар-Ису, са, (1а), знайшли одного чарівника, Жидівського лжепророка, на ім'я Вар-Исуса, (1б), то знайшли ворожби, та одно, го, лжепророка юде, янина, йому на ім'я, Варісу, с, (2), знайшли одного чоловіка, ворожбита, ложного юдейського пророка, на ім'я Вар-Исус, (3), знайшли якогось чоловіка-ворожбита, лжепророка, юдея на ім'я Вар-Исус, (4) [Дії 13:6].

Третій етап є пов'язаний із трансформацією онімного виміру грекомовного оригіналу Новозавітного Канону в україномовну площину. Перекладачі, працюючи з онімним матеріалом, здебільшого спиралися на геленомовну традицію щодо передачі біблісонімів-арамеїзмів: **VEI u, maj** (ч.) š від арам. am^yl!a[^] (am^yl!a#) [ʾalîmaʾ (elîmaʾ)] š **avnqi, sta to de. auvtoi / j VEI u, maj o` ma, goj, ou[twj ga. r meqermhneu, etai to. o; noma auvtou/** , š Проти, вився ж ім Єли, ма чарівни, к (так бо перекладає, ється ім'я, його,) (1а), Противив ся ж ім Єлима чарівник (так бо перекладається ім'я його) (1б), їм опирався Елі, ма ворожби, т той, – бо ім **Vя**, його перекладається так, (2), Але Елімас, ворожбит – так бо перекладається його ім **Vя** – виступив проти них, (3), Та проти них виступив Еліма – ворожбит, – так перекладається його ім **Vя**, (4) [Дії 13: 8].

Акцентуація біблісантропонімів-арамеїзмів

Окремо варто зупинитися на питанні акцентуації біблісантропонімів-арамеїзмів. Пройшовши кількарівневий процес трансформаційно-адаптивного перетворення (з мови-джерела на мову іврит; з єврейської мови на геленомовний вимір; з грекомовного оригіналу Нового Завіту на україномовні переклади), оніми-арамеїзми по-різному повелися зі своїм акцентуаційним кодом. Аналіз акцентуаційних особливостей біблісантропонімів-арамеїзмів спирається на інформацію лексикографічних джерел та різномовні святописемні тексти і є переважно припущенням. «У власне івритських словах наголос зазвичай падає на останній склад, за винятком кількох типів іменників ... і кількох дієслівних закінчень, що не приймають наголос... У запозичених словах ..., у яких відбулося зміщення наголосу, наголос може падати на другий чи третій склад від кінця» [13, с. 18]. Біблісоніми-арамеїзми належать в івритомовному середовищі до царини запозичених. Зважаючи на онтологічну близькість споріднених семітських мов, можемо говорити про відносну фонетичну й акцентуаційну близькість їхніх складників.

За акцентуаційними особливостями весь ареал онімів-арамеїзмів можемо поділити на окремі групи. Перша група – це оніми, що не змінили своїх акцентних характеристик. Значна частина біблісантропонімів-арамеїзмів (9 номенів) зберегла свою автентичну акцентуацію: **-Al fai / o j š Leui. n to. n tou/ -Al fai, ou š** Ле, вию Алфе, свого (1а), Левію Алфеевого (1б), Леві, я Алфі, свого (2), Леві, сина Алфея (3), Левія Алфеевого (4) [Мк 2:4]; **Bar qol omai / o j š k ai. Bar qol omai / o j š** та Варқоломе, й; (1а), та Вартоломей; (1б, 3), та Вартоломе, й; (2), і Вартоломій; (4) [Мт 10:3];

Bar ihsou/ j š eu- ron a; ndra tina. ma, gon yeudoprofh, thn VI oudai / on w- | o; noma Barihsou/ š знайшли, одного, чарівника, , Жиді, вського лжепроро, ка, на имя, Вар-Ису, са, (1a), знайшли одного чарівника, Жидівського лжепророка, на ймя Вар-Исуса, (1б), то знайшли ворожби, та одно, го, лжепророка юде, янина, йому на ім'я, Варису, с. (2), знайшли одного чоловіка, ворожбита, ложного юдейського пророка, на ім'я Вар-Исус, (3), знайшли якогось чоловіка-ворожбита, лжепророка, юдея на ім'я Вар-Исус, [Дії 13:6]; **Bartimai / oj š o` ui` o, j Timai, ou Bartimai / oj, tuflo. j š** син Тиме, ів, Вартиме, й сліпи, й (1a), син Тимеїв, Вартимей сліпий (1б), сліпий Вартиме, й, син Тиме, ів (2), син Тимея, Вартимей, сліпий жебрак (3), син Тимея, Вартимей, сліпий жебрак (4) [Мк 10:46]; **VEI u, maj (ч) š avnqi, statode. auvtou / j VEI u, maj o` ma, goj, ou [twj ga. r meqermhneu, etai to. o; noma auvtou/ , š** Проти, вився ж ім Єлц, ма чарівни, к (так бо переклада, ється имя, іого,) (1a), Противив ся ж ім Єлима чарівник (так бо перекладається имя його) (1б), ім опирався Елї, ма ворожби, т той, - бо імVя, його перекладається так, (2), Але Елімас, ворожбит – так бо перекладається його імVя – виступив проти них, (3), Та проти них виступив Еліма – ворожбит, – так перекладається його імVя, (4) [Дії 13: 8]; **tou/ VI wri. m š** Йорц, мів, (1a), Йоримів, (1б), сина Йоримового, (2), сина Йоріма, (3), сина Йорима, (4) [Лк 3: 29]**Ma, rqa (ж) š Ma, rqa** (1a), Марта (1б, 2, 3, 4) [Ів 11:20]; **Qaddai / oj (ч) š kai. Qaddai / on š** (Зн.в.) Qадє, я (1a), Тадея (1б, 3, 4), Таде, я (2) [Мк 3:18]; **Qwma / j (ч) š Qома,** (1a), Тома (1б, 3), Хома, (2), Хома (4) [Ів 20:26].

Другу групу утворюють біблієоніми-арамеїзми (8) у яких, як свідчать тексти й лексикографічні джерела, відбулася зміна акценту: **Barabba / j š avpe, Iusen auvtou / j to. n Barabba / n, š** відпусти, в ім Вара, ву; (1a), відпустив ім Вараву; (1б), Тоді відпустив ім Варавву, (2, 3), Тоді він відпустив ім Варавву, [Мт 27:26]; **Barnaba / j š dia. ceiro. j Barnaba / š** чере, з ру, ки Варна, ви (1a), через руки Варнави (1б, 2, 3, 4) [Дії 11:30]; **Barsabba / j š pe, myai ... VI ou, dan to. n kalou, menon Barsabba / n kai. Sila / , a; ndraj h` goume, nouj evn toi / j avdelfoi / j , š** післа, ти ...: Юду, на, званого Варса, вою, та Си, лу, му, жив проводирі, в між брата, ми, (1a), післати ...: Юду, названого Варсавою, та Силу, мужів-проводирів між братами, (1б), послати ...: Юду, що зветься Варса, ва, і Силу, му, жив проводирі, в між братами, (2), послати ...: Юду, званого Варсавою, і Силу, мужів-проводирів поміж братами. (3), послати ...: Юду, якого назвали Варсавою, і Силу, - провідних мужів між братами. (4) [Дії 15:22]; **Kananai / oj š Si, mwn o` Kananai / oj š** Си, мон Хана, нець (1a), Симон Хананець (1б), Симон Кананї, т (2), Симон Кананїт (3, 4) [Мт 10:4]; **Khfa / j š kai. o [ti w; fqh Khfa / | š** и що яви, вся Кц, фі (1a), і що явив ся Кифі (1б), і що з'явився Він Кц, фі, (2), що з'явився Кифі, (3), і що з'явився Кифі, (4) [1 Кор 15: 5]; **Sila / j š Cц, ла** (1a), Сила (1б, 2, 3, 4) [Дії 15:34]; **Tabi qa, š** Тавц, та (1a), Тавито (1б, 3, 4), Тавіто (2) [Дії 9: 40]; **Sa, pfira (ж) š su. n Sapfi, rh | th / | gunaiki. auvtou / š** з Сафц, рою, жі, нкою своє, ю, (1a), з Сафірою, жінкою своєю, (1б), із своєю дружи, ною Сапфі, рою (2), з своєю жінкою Сафірою (3), зі своєю дружиною Сафірою (4) [Дії 5:1].

Як уже зазначалося, частина імен, особливо біблієантропонімів-арамеїзмів, у тексті перекладу має певне уточнення, що реалізується у вигляді внутрішньотекстового перекладу: Ти еси, Си, мон, син Іо, ни: ти назве, шся Ки, фа (що єсть пере, кладом: Петр) (1a), Ти еси Симон, син Йони: ти назвеш ся Кифа (що єсть перекладом: Петр) (1б), «Ти – Си, мон, син Йо, нин; будеш званий ти Ки, фа, що визначає: камінь» (2), «Ти – Симон, син Йони, ти зватимешся Кифа» – що у перекладі означає: Петро (Скеля) (3), «Ти – Симон, син [Йони]; ти будеш називатися Кифа, що

в перекладі означає Петро (4) [Ів 1:42] та позатекстових коментарів (їх широко використовує у своєму перекладі І. Огієнко (2): сліпий Вартимае, й, син Тиме, їв (2)¹ [Мк 10:4] (¹ «Вартимей» у перекладі визначає «Син Тимея» [Мк 10:4, с. 1249]).

Біблієантропоніми-арамеїзми, представлені в грекомовному оригіналі новозавітного тексту, а згодом, трансформовані в новочасні україномовні переклади, формують фрагмент гебрайської онімної площини. Вони чітко ідентифікуються у грекомовній площині оригінального тексту. Частина арамейських імен зберегла своє первісне звучання, наприклад: **Ma, rqa** (ж.) š арам. aT*r+m [martā'] š **Ma, rqa** (1a), Марта (1б, 2, 3, 4) [Ів 11:20]. Інші імена, пройшовши крізь призми геленомовної транслітерації (транскрипції), зазнали змін: **Bar ihsou/ j š u^WvY}-rB** [bar-yešu'a] š **eu-ron a; ndra tina. ma, gon yeudoproph, thn VI oudai/ on w- | o; noma Bar ihsou/** знайшли, одного, чарівника, , Жиді, вського лжепророка, ка, на имя, Вар-Ису, са, (1a), знайшли одного чарівника, Жидівського лжепророка, на ймя Вар-Исуса, (1б), то знайшли ворожби, та одно, го, лжепророка юде, янина, йому на ім'я, Варісу, с, (2), знайшли одного чоловіка, ворожбита, ложного юдейського пророка, на ім'я Вар-Исус, (3), знайшли якогось чоловіка-ворожбита, лжепророка, юдея на ім'я Вар-Исус, [Дії 13:6]. За акцентуаційними особливостями біблієантропоніми-арамеїзми поділяємо на: а) такі, що залишили автентичну акцентуацію (9 онімів); б) такі, що змінили свій акцентуаційний код (8 номенів).

Біблієантропоніми-арамеїзми – важливий складник онімного виміру Новозавітного Канону. Вони є тим незаперечним фактичним мовним матеріалом, що експлікує значущі фрагменти інформації екстра- та інтралінгвального характеру.

1. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник. – М., 2004. – 544 с. 2. Гиль П., Малер Й. Кратный словарь еврейских имен. (Около 350 имен). Иерусалим. – 1985. – 118 с. 3. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2-х томах. – М., 1958. – 1904 с. 4. Ивритско-русский словарь. Под ред. д-ра Б. Подольского. – Тель-Авив–Москва, 1992. – 400 с. 5. Иисус и Евангелия. Словарь. Под ред. Дж. Грина, Ск. Макнайта, Г. Маршалла / Пер. с англ. – М., 2003. – 827 с. 6. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів. – К., 1995. – 429 с. 7. Манин Е. О чем говорят имена // Чайка – 1 ноября, 2001. – № 13. – Ел. ресурс: <<http://216.239.59.104/search?cache=WqNRlkQySiUJ:www.chajka.org/oarticle>>. 8. Мень О. Библиологический словарь: В 3-х томах. Т.1. – М., 2002. – 607 с. 9. Мецгер Б. М. Новый Завет. Контекст, формирование, содержание / Пер. с англ. – М., 2006. – 360с. 10. Мечковская Н. Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М., 1998. – 350 с. 11. Новый Библиейский словарь: Ч.1. Библиейские персонажи / Пер. с англ. – СПб., 1999. – 440 с. 12. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1988. – 2 изд. – 187 с. 13. Подольский Б. Практическая грамматика языка иврит / Под ред. проф. А. Долгопольского. – Тель-Авив, 1985. – 139 с. 14. Ринекер Ф., Майер Г. Библиейская энциклопедия Брокгауза. Chrisliche Verlagsbuchhandlung Paderborn. Lexicon zur Bibel. 1994. Brockhaus Verlag Wuppertal. Пер. с нем. – Кременчуг, 1999. – 1088 с. 15. Свенцицкая И. С. Неканонические речения в христианской литературе // Раннее христианство: страницы истории. – М., 1987. – С. 207–215; 16. Трійняк І. І. Словник українських імен. – К., 2005. – 488 с. 17. Тюленев С. В. Пансемантизм в перекладі текстів християнської тематики (на матеріалі перекладу анаколупфов) // Вестник Московского гос. ун-та. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2004. – № 2. – С. 70–76. 18. Greek-English Lexicon of the New Testament based on semantic domains. 2 Edition. Volume 1. Editors Johannes P. Louw and Eugene A. Nida. – New York, 1987. – 843 p.